



Vaqif YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

II məqalə

Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında ən uzunömürlü şeir forması hansıdır? Əlbəttə, QƏZƏL,- cavabını verərik. Qəsidələrin bir hissəsi (nəsim) kimi diqqəti cəlb edən qəzəldə qadınlara olan sevgi hissləri tərənnüm olunurdu. Vətəni Ərəbistan olan qəzəl sonralar digər Şərq xalqları poeziyasına da təsir göstərir və hətta bir janr kimi hakimiyyəti ələ alır.. Ərəb şairi Ömər ibn Əbu Rəbiə qəzəli qəsidədən ayırır və 6-8 beytlik şeirləri ilə ilk qəzəlxan kimi tanınır. Bizim ədəbiyyata isə qəzəl bir şeir forması kimi XI əsrdə daxil olur və ilk qəzəllər Qətran Təbriziyə məxsusdur (Bu haqda mərhum professor Azadə xanım Rüstəmovanın "Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl" əsərində təfərrüatı ilə söhbət açılıb).

Biz qəzəl xüsusunda söhbəti davam etdirmək fikrində deyilik. Bu şeir formasının uzunömürlü olmasının, elə bizim zamanədə də öz missiyasını yerinə yetirməsi ayrıca bir söhbətin mövzudur. Böyük inkişaf yolu keçən, klassik poeziyamızın ən aparıcı janrı kimi məşhurlaşan, ictimai-siyasi həyatımızın, mənəvi dünyamızın, fəlsəfi fikrimizin ifadəsi kimi qəzəlin tarixini xatırlatmaq istəməzdik. Ancaq Azərbaycan ədəbiyyatında üç böyük sənətkarın üç qəzəl sarayı ucaltmışını mütləq nəzərə çarpdırmalıyıq. Füzuli, Seyid Əzim və Əlağa Vahid. Təbii ki, qəzəl yaradıcılığını tək-cə bu üç şairin xidmətləri ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Həsənoğlu, Qazi Bühranəddin, Kişvəri, Həbib, Nəsimi, Xətai, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Nəbat, Nəvəvan kimi ustad şairlərin də heç bir vaxt öz bədii tərəvətini itirməyən qəzəllərini unutmaq insafsızlıq olardı. Lakin qəzəli elita janrı səviyyəsinə qaldıran, onu yaşadığı dövrün və sonrakı əsrlərin ədəbi yaddaşına çevirən bu üç müəllif qəzəlin məzmun və formasında sözün həqiqi mənasında bir inqilab yaratdılar. O inqilabın bütün parametrlərini öncə Füzuli cizgiləndirdi- qəzəli struktur baxımından dolğunlaşdırdı, onun yeni fəqur və obrazlar sistemini formalaşdırdı, ən başlıcası isə "məndə tofviq olsa, bu düşvəri asan eylərəm" məramına sadıq qalıb Azərbaycan türkcəsində misilsiz nümunələr yaratdı, dilimizin poetik qüdrətini nümayiş etdirdi. Amma ən böyük missiya isə kamil Eşq konsepsiyasını yaratmaq oldu. Füzulidən sonra gələn şairlər də bu yolu davam etdirdilər. Seyid Əzim Şirvani isə XIX əsrdə Füzulinin binasını qoyduğu o sarayın yanında, amma ona bitişik yenisini yaratdı, onun qəzəllərində yeni poetik çalarlar, cizgilər, təzə və tərəvətli bədii təsvir vasitələri və əlbəttə, XIX əsrin bədii təfəkkürü öz əksini tapdı. Seyid Əzimin bir xidməti də onda oldu ki, o, Füzuli ilə Vahid arasında mənəvi varislük körpüsünün əsasını qoydu.

Nəhayət, Əlağa Vahid. Qəzəl janrının sonuncu korifeyi. Vahidin qəzəl yaradıcılığı, Azərbaycan poeziyasında bu janrın oynadığı rol heç də tam, yəni elmi-tənqidi fikir baxımından dolğun şəkildə işıqlandırılmayıb. Bu yazıda Vahidin qəzəl janrına gətirdiyi yenilikləri, bir novator kimi yerinə yetirdiyi missiyanı yığcam şəkildə nəzərə çarpdırmaq istərdik.

1. Vahid XIX əsrdə başlanan, amma tam şəkildə reallaşmayan bir vəzifəni həyata keçirdi. Qəzəli xalqlaşdırdı. Onu həm məzmunca, həm də formaca geniş xalq kütlələrinin istifadəsinə verdi. Qəzəli mümkün qədər ərəb və fars kəlmələrindən təmizlədi,

ƏDƏBİ HƏYAT

qəzəl birbaşa xalqın auditoriyasına daxil oldu. Qəzəl xalqın bütün zümrələrinin, təbəqələrinin mənəvi dünyasına yol tapdı. Onun qəzəllərində işlənən ərəb və fars kəlmələri də sanki azərbaycanlaşdı. Xalqın eşq, məhəbbət, həyat, ölüm, varlıq, yoxluq, gözəllik və cəngavərlik haqqında inam və inancları çox sadə, anlaşıqlı şəkildə qəzəllərə hopdu.

Hər aşiqə öz istədiyi yarı gözəldir,
Hər bülbulə öz seydiyi gülzarı gözəldir.

İlqarı gözəl olmayanı istəməz aşiq,
Can ver elə canana ki, ilqarı gözəldir.

Mən bir uca boylu gözəlin zülfünə bəndəm,
Ruxsarı gözəl, şivəsi, rəftarı gözəldir.

Yüzlərcə gözəl başqa vilayətdə də çoxdur,
Amma bizim ölkə bütün elcarı gözəldir.

Yar olsa mənimlə, mənə biganə nə eylər,
Uçmaz elə bir xanə ki, memarı gözəldir.

Olaydı qismət öpəydim o nazik əllərini,
Ürəkdən eylemişəm istixarə gözlərinə.

Gözüm götürməyir əğyarlar baxanda sənə,
Bir ayrı gözle edirlər nəzərə gözlərinə.

Şikəstə Vahidə olmaz təbiblərdən əlac,
Qalıbdır indi sənə bir cəraə gözlərinə.

Vahidin eşq-məhəbbət düşüncəsində klassik, artıq ənənəvi mahiyyət daşıyan modellər də dəyişir, aşiq və məşuqun bir-birinə münasibətləri konkretləşir, onların sevgisi öz məqsəd aydınlığı ilə real mahiyyət kəsb edir, deyir ki: "Sevirəm mən o nəzakətli gözəl dilbəri ki, Musiqi elmini, rəssamı, qəzəlxanı sevir. Piri könlüm gəlir ilhamə, görürkən hərdən, Bir nəcabətli gözəl qız, gözəl oğlanı sevir". Vahid qəzəllərində hətta bir əhvalat, bir vəqie də adilik örtüyündən çıxır, yeni mənə kəsb edir: "Dəyişmiş, gözəl, indi sən deyən deyiləm, Get, hər kiminlə gəzirsən gəz, inciyən deyiləm", yaxud: "Dedi ol yar mənə, dəftərimiz evdə qə-

QƏZƏL DÜNYASININ SONUNCU VAHİDİ

(Böyük şairimizin Əlağa Vahidin anadan olmasının 120 illiyi)

Mən istədiyimcün o gülü qeyri də seydi,
Qiymətli o şeydir ki, xiridarı gözəldir.

Vahid, mənə insaf elə, sima ilə baxma,
Əhsən elə bir şairə-əşarı gözəldir.

Keçən əsrin otuzuncu illərində qələmə alınıb bu qəzəl. Amma sanki indi, XXI əsrdə yazılmış kimi diqqət çəkir. Nə qədər sadə, təbii, xəlqidir, amma bu sadəlikdə və təbii-likdə dərinlik, ucalıq, genişlik göz qabağındadır. Vahid qəzəlinin bu xüsusiyyətini vaxtilə ədəbiyyatşünas Məsud Əlioğlu belə qiymətləndirmişdi: "Vahidin qəzəllərində həyatın, varlığın və dövrünün ecazkar sirlərinə vaqif müdrik bir təfəkkür, xalq zəkası dil açıb danışır. Qəzəl yazmaq bacarığı xalq təfəkkürünün itiliyinə, vüsətli fikirləri söz, misra və beytlə ifadəyə gətirmək qabiliyyətinə dəlalət edir. Digər tərəfdən həmin müdrik təfəkkür yanar bir qəlbin hərərəti ilə-səmiyyəti və saflıq dolu xalq mənəviyyatının sənməz odu ilə qızınır".

2. Vahid bir şeirində yazır ki: "Vahidəm, xalqımın qəzəl şairi, Məhəbbət şairi, gözəl şairi". Bəli, Vahid bütün ömrü boyu məhəbbətdən yazıb, eşqin qüdrətini tərənnüm edib. O, eşq, məhəbbət mövzusunı daha çox canlı münasibətlər, real hisslər, duyğular üzərində qurdu.

Gül incədirsə, sən, gözəlim, güldən incəsən,
İncə nəzakətin qədər incə düşüncəsən.

Hər oynadanda xəmə qaşını, qan olur könül,
Sanki bu fikirlə əl atırsan qılınca sən.

Zalım, həmişə könlümü incitdi firqətin,
Ömründə qoymadın məni bir ləhzə dincə sən.

Ayinələr xəcalət olur görcək əksini,
Naz ilə şənə zülfünə hərdən çəkində sən.

Füzulinin eşq konsepsiyasında sevgilinin özü ilə yox, onun ideyası ilə yaşamaq, son nəticədə canını da qurban verib əbədi həyata qovuşmaq əsasdı, Vahidə isə canını qurban vermək, ölmək-dirilmək heç də platonik səciyyə daşımır. Baxın:

İcazə ver, baxım, ey gül, o qara gözlərinə,
Vurulmuşam, nə edim, aşikarə gözlərinə.

Qəm etməm, məni yüz dəfə gündə öldürəsən,
Baxanda bir də diriləm, dübarə, gözlərinə.



lib, Eşqə dair yazılan sözlərimiz evdə qalıb".

3. Vahidə qədər AZƏRBAYCAN obrazı qəzəliyyat dünyasına daxil deyildi. Qəzəllərdə Vətən adı çəkilsə də, bu vətənin mənası daha çox mücərrəd yer, məkan səciyyəsi daşıyırdı. Vahid ilk qəzəl ustadıdır ki, Azərbaycan obrazını və bununla da sırf vətənpərvərlik ideyasını şeirə gətirdi. "Könlüm yenə bülğül kimi şeydayı-vətəndir, Məcnun edən aşıqləri leylayı-vətəndir"-deyən Vahid əksər qəzəllərində azərbaycançılıq duyğusunu -Vətən sevgisini etiraf etmişdir: "Vahid, cəhənnəm, istəməsin qoy rəqiblər, Sən fəxr qıl ki, Azərbaycan sevir səni" və ya: "Bu şərəfət mənə nəslən qalacaqdır Vahid, Nə qədər xidmət edəmə Azərbaycanım üçün". Vahidin bir çox qəzəlləri var ki, Azərbaycanın ayrı-ayrı şəhərlərinə, bölgələrinə həsr edilib . Bunu təsadüf saymaq olmaz. Vahid üçün Vətən məfhumu doğulduğu Masacı kəndindən başlayıb o taylı-bu taylı Azərbaycana aid idi.

4. Vahidin musiqi ilə, muğam sənəti ilə bağlılığı da mühüm mövzulardan biridir. Əgər belə demək mümkünsə, o, qəzəldə hansı yeniliklərə nail olubsa, musiqidə də eynən o missiyanı həyata keçirib. Əvvəla, Füzulidən və Seyid Əzimdən sonra musiqinin insan mənəviyyatındakı rolunu ifadə edən məxsusi qəzəllər qələmə alıb: "Musiqi

nəşəsi min sevgili cananə dəyər. Əsəri-naley-i-ney arif üçün canə dəyər" mətləli qəzəli (məqtə beyt isə belə bitir: "Musiqilə məni dəfn eyləsələr, Vahid, əgər, Qəbrimin torpağı min rövzeyi-rizvanə dəyər") və əksər qəzəllərinə misra-misra, beyt-beyt səpələ-nən təbliği fikirlər. İkincisi, Azərbaycanın və məxsusən Qarabağın musiqi diyarı, muğam ölkəsi kimi tanınması: "Qarabağdır bizim öz ölkəmizin Şirazi, Qoy bu tarixi həqiqətləri hər yan oxusun". Üçüncüsü, tanınmış muğam ustalarının vəsfı: "Tarında, Vahid, əgər Qurbanın məlahəti var, Dayan bir indi görək, Zülfünün segahı nədi". Dördüncüsü, muğam sənətinin Vahid qəzəlləri ilə yeni bir mənə kəsb etməsi, Vahidin poetik ləfzi ilə muğam ləfzi arasında harmoniyanın yaranması. Xüsusilə, təsnif yaradıcılığında Vahid qəzəllərinin təsiri danılmazdır.

5. Vahid əruzun Azərbaycan poeziyasında süqutuna yol vermədi, öz qəzəlləri ilə sübut elədi ki, XIII əsrdən Azərbaycan dilində yazılan əsərlərdə işlənən əruz əsrlər boyu doğma heca vəznilə yanaşı yaşayıb. Qüd-

rətli şairlərimiz əruzunu bizim şeir dilimizdə özünüküləşdirib, milli poeziya faktına çeviriblər. Əlağa Vahid də artıq Azərbaycan əruzunun ən gözəl nümunələrini yaratdı, şeirimizdə əruzla ifadə olunan musiqi, ritm tonunu artırdı. Sovet dönməsində klassik poeziyaya, əruzə və qəzələ münasibət bir qədər dəyişsə də, bu biganəlik buzunu Vahid və Süleyman Rüstəm kimi şairlərimiz əritməyə başladılar. Əruz Vahidi, Vahid də əruzunu yaşatdı və onların hər ikisi qəzəli yaşatdı.

6. Vahidin ədəbi məktəbi var, fikri qətiyyəti mübahisə doğurmamalıdır. Vahidlə yanaşı və Vahiddən sonra neçə şair Vahid yolunu öz yaradıcılıqlarının başlıca axarına çevirdilər. Ələkbər Şahid, Seyidağa, Əlağa Bakir, Hacı Mail, Hacı Ələmdar, Şahin Fəzil, Ənvər Nəzəri, indinin cavan qəzəlçilərindən Arif Buzovnalı, İlqar Fəhmi Vahid ədəbi məktəbinin üzvləridir desək, yanılmarıq.

Nəhayət, Vahidlə bağlı bir məqama da toxunmaq istərdik. Əlağa Vahid 37-ci ilin repressiya tufanında qərq olmadı. Sual olunur: klassik ədəbiyyatın bir çox tədqiqatçıları gedər-gəlməzə yola salındılar, bəs onda əruz və qəzəli yaşadan Vahid necə bu bəladan xilas oldu? Əvvəla, Vahid o zaman ümumxalq məhəbbəti qazanmışdı, xanəndələr gecə-gündüz onun qəzəllərini oxuyurdular. Xalqın sevgisi hər addımda onunla idi. İkincisi, Vahid siyasətdən uzaq bir adam idi. Ailəsi ilə birgə yarımqaranlıq, dərəcə bir otaqda yaşayırdı və hər gün işə gedib-gəlirdi, ailəsinə ruzi qazandırır. Rəsmi dairələrdə kim idi Vahidi yada salan? Bəzən qəzəl yazdığına görə onu tənqid də edirdilər, amma Vahid bütün bunlara biganə idi. Laubalı bir həyat tərzini keçirirdi, içirdi, içmirdi, indi bunun məsələyə heç bir aidiyyəti yoxdur, əsas odur ki, sadə bir həyat tərzini keçirirdi. Ona ictimaiyyətçi demək olmazdı, amma öhdəsinə nə iş düşürdüsə, onu ləyaqətlə yerinə yetirirdi və buna görə də repressiya Vahiddən yan keçdi. Sonrakı illərdə də onun sadə həyat tərzini dəyişilmədi. Rəsmi dairələrdən qaçırdı, amma hamı (əlbəttə, xalq) Vahidi sevirdi və bu sevgi də onu ruhən qocalmağa qoymadı.

Gözəl həyatını Vahid, fənanə sərf etmə,
Səni zəmanə yetirməz, dübarə, bir dənəsən!